

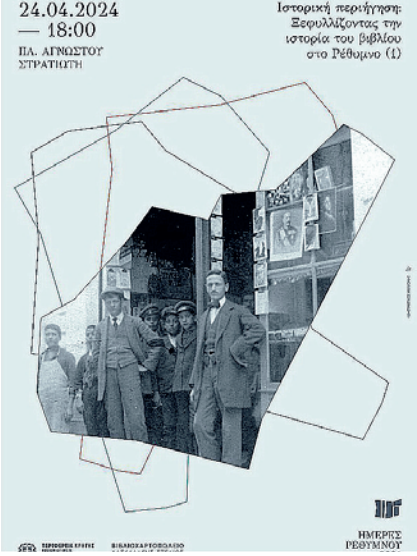

Αναδιφώντας το χθες (311)

Ξεφυλλίζοντας τη ρεθεμνιώτικη ιστορία του βιβλίου (1)

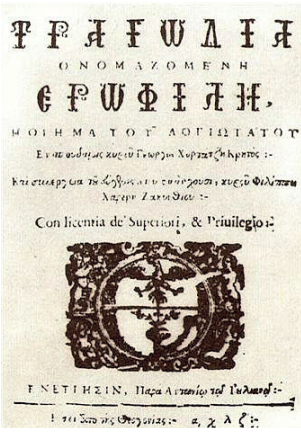
■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

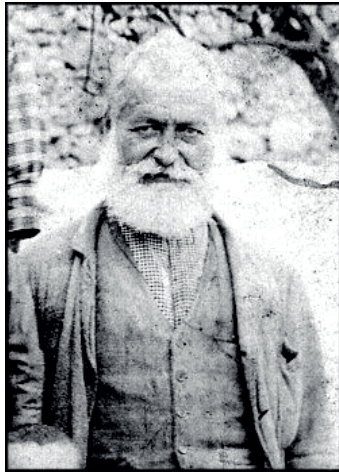
Η Παγκόσμια Ημέρα Βιβλίου γιορτάζεται κάθε χρόνο στις 23 Απριλίου. Συμμετέχοντας στον εορτασμό διοργανώνουμε με τις Ημέρες Ρεθύμνου 2024 την Τετάρτη 24 Απριλίου τον ιστορικό περίπατο «Ξεφυλλίζοντας την ιστορία του βιβλίου στο Ρέθυμνο». Περιλαμβάνει στάσεις ξενάγησης στις βιβλιοθήκες Τεμένου Χουσεΐν πασά, Κοινών Καταστημάτων, Φιλεκαπαιδευτικού Συλλόγου Ρεθύμνης, Διδασκαλικού Συλλόγου και στην παλιότερη Δημόσια Κεντρική. Περιλαμβάνει επίσης στάσεις ξενάγησης στα τυπογραφεία Καλαϊτζάκη-Κρητικής Επιθεώρησης, Παπαδάκη-Γεωρβασάκη-Πίσσα, Γιαννακούδακη, Φραγκιαδάκη, Χαλκιαδάκη-Ρεθεμνιώτικων Νέων, Κουτσουράκη, Μαραγκουδάκη, Μανουσάκη, Καραγιαννάκη-εφημερίδας Ρεθεμνος κ.ά. Θα πραγματοποιήσουμε επίσης στάσεις σε θέσεις που λειτουργούσαν βιβλιοδετεία, όπως των Χατζηδάκηδων, του Γεωρβασάκη, του Κανακίδη, της Μοσχονά, του Δελίου κ.ά. Δεν θα παραλείψουμε να επισκεφθούμε σχετικά καταστήματα και εργαστήρια που λειτουργούν μέχρι σήμερα: Βιβλιοδετείο, τυπογραφείο, βιβλιοπωλείο, εκδοτικό οίκο.

Στάσεις ξενάγησης θα κάνουμε και σε χώρους που λειτουργούσαν βιβλιοπωλεία, όπως του Δουροφόρου (1881), του Καλαϊτζάκη (1883), των Ρεράκηδων, των Χατζηδάκηδων, του Ζαχαρίου (φωτογραφία), του Ζουρμπάκη, του Τριποδιανού, του Τσερβάκη, του Αλικιώτη, του Κανακίδη, του Σιράγα, του Ζαννουδάκη, του Δρυδάκη, του Σπιάδη, της Παναρετάκη, του Σπανδάγου, των Τζεκάκη-Κοντογιάννη, του Σταυρουδάκη, του Κυριακάκη, του Δεληγιώργη, του Χαλκιαδάκη-Δασκαλάκη, του Σαλβαράκη, του Βροντάκη, του Σταρένιου κ.ά., μέχρι και τον 20ό αιώνα. Ο περίπατος, στη διάρκεια του οποίου θ' αναφερθούμε σε ογδόντα σημεία σχετικά με το βιβλίο, θα είναι αφιερωμένος στη μνήμη του **Γιώργη Π. Εκκεκάκη**, που ήταν ο πρώτος και μόνος που μελέτησε όχι μόνο τα θέματα του βιβλίου στην Κρήτη αλλά και της ιστορίας των βιβλιοπωλείων της πόλης. Να σημειώσουμε ότι τον προσεχή Ιούνιο συμπληρώνονται πέντε χρόνια από την εκδήμια του και ότι η δωρεά της βιβλιοθήκης του, της πλουσιότερης υπάρχουσας κρητολογικής, προς την Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ρεθύμνης έχει ολοκληρωθεί προ πολλού.

Θα ξεκινήσουμε από την πλατεία του Άγνωστου Στρατιώτη. Εκεί, κοιτάζοντας προς την οδό Χορτάση, θ' αναφερθούμε στο πιο γνωστό βιβλίο όλων των εποχών που έχει σχέση με το Ρέθυμνο, την Ερωφίλη, που γράφτηκε μετά το 1595 αλλά άρχισε να εκδοθεί, μόλις **το 1637 στη Βενετία**. Η χρονολογία συγγραφής της τραγωδίας από τον συμπολίτη μας τεκμαίρεται από το γεγονός ότι αναφέρεται στην επιδημία πανώλης του 1592-1595. Κατά κοινή ομολογία πρόκειται για το σπουδαιότερο έργο της Κρητικής Αναγέννησης στον τομέα των γραμμάτων κι ένα μελλοντικό Μουσείο της Ιστορίας της πόλης του Ρεθύμνου θα πρέπει να ξεκινά απ' αυτό ακριβώς το βιβλίο. Όσο για τη γλώσσα του έργου, κάθε μελέτη της κρητικής διαλέκτου θα πρέπει να εκκινεί απ' αυτό, αφού σ' αυτήν, όπως είχε διαμορφωθεί στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, έχει γραφεί. Σημειωτέον ότι στον Γ. Χορτάση πιστώνονται και άλλα έργα, όπως η «Πανώρια» και ο «Κατζούρμπος».

Το δευτερο γνωστό βιβλιοπωλείο ήταν του Στυλιανού Καλαϊτζάκη, που αποκλήθηκε προσωίως «Γουτεμβέργιος του Ρεθύμνου».

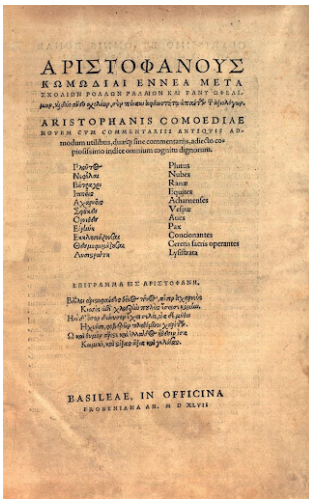
Στο ξεκίνημα της περιήγησής μας δεν θα ξεχάσουμε ν' αναφερθούμε στο **πρώτο χρονολογικά βιβλιοπωλείο της πόλης, το 1881**, του επιστάτη του αρρεναγωγείου Εμμανουήλ Δουροφόρου (φωτογραφία). Είναι το πρώτο τεκμηριωμένα βιβλιοπωλείο, αφού η διαφημιστική του καταχώρηση έχει περιληφθεί στην εφημερίδα «Νέος Ραδάμανθυς», την πρώτη του Ρεθύμνου, που εκείνη τη χρονιά είχε κυκλοφορήσει στο Ρέθυμνο. Είναι όμως πιθανόν να προϋπήρχε και να γίνεται τότε γνωστή από την εφημερίδα σ' εμάς. Αυτό δεν σημαίνει ότι μέχρι το 1881 δεν κυκλοφορούσαν βιβλία στην πόλη, το αντίθετο μάλιστα, όμως πωλούνταν από όχι ειδικά καταστήματα. Για παράδειγμα τα σχολικά βιβλία πωλούνταν από τις Σχολικές Εφορείες, οι οποίες καταχωρούσαν το σχετικό κέρδος στα έσοδα των σχολικών μονάδων. Υπενθυμίζω ότι το σχολείο αρρένων είχε επαγγελματιολογία το 1834 και το καλύτερο παρθεναγωγείο το 1845. Βιβλία πουλούσαν και άλλου είδους καταστήματα, όπως στη συνέχεια τα βιβλιοπωλεία πουλούσαν και άλλα, άσχετα είδη. Έτσι το βιβλιοπωλείο Τσερβάκη πουλούσε και όπλα και σταδιακά μετατράπηκε σε σπλοπωλείο.

Το δεύτερο γνωστό βιβλιοπωλείο ήταν του Στυλιανού Καλαϊτζάκη, που αποκλήθηκε προσωίως «Γουτεμβέργιος του Ρεθύμνου». Λειτουργούσε τουλάχιστον από το 1883, παράλληλα με το τυπογραφείο, και είχε εκδώσει από το 1880 πληθώρα βιβλίων. Να υπενθυμίσω ότι η Σύμβαση της Χαλέπας, η οποία επέτρεψε τη λειτουργία τυπογραφείων και την έκδοση εφημερίδων και βιβλίων, είχε υπογραφεί το 1878. Θα μιλήσουμε γι' αυτά τα πρώτα βιβλία του Ρεθύμνου, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται:

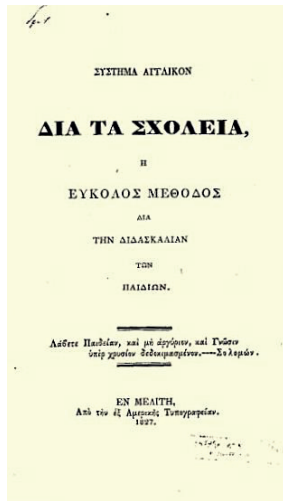
- Χριστιανικής διδασκαλίας προσευχαί, **1880 (πιθανότατα το πρώτο καθαρά ρεθεμνιώτικο βιβλίο, φωτογραφία)**
- Ο καλός πατήρ, 1884.
- Ακολουθία και βίος του Αγίου Ελευθερίου 1885.
- Στοιχειώδης Χριστιανική Κατήχησις 1885.
- Ξενοφώντος Ανάβασις 1885.
- Τα προς χρίστων των παιδών άσματα 1887.
- Στοιχειώδης Γεωγραφία της Ευρώπης 1888.
- Γεωγραφία της Κρήτης 1890.

Τις τιμητικές τους θα έχουν στον ιστορικό μας περίπατο οι βιβλιοθήκες. Όσοι γνωρίζουν μόνο τη Δημόσια Κεντρική και την πρόγονό της Βιβλιοθήκη της Πνευματικής Εστίας Ρεθύμνης (στη φωτογραφία Διοικητική της Συμβούλια) και πιστεύουν ότι είναι οι παλαιότερες βρίσκονται πολύ μακριά από την πραγματικότητα. Η **πρώτη δημόσια βιβλιοθήκη** που λειτουργούσε στο Ρέθυμνο ήταν εκείνη των **Κοινών Καταστημάτων** του χριστιανικού πληθυσμού της πόλης, που ήταν μικρός αναλογικά με τον χριστιανικό. Η βιβλιοθήκη εκείνη λειτουργούσε στα κτήρια γύρω από τον μητροπολιτικό ναό και εμπλουτίστηκε γενναία από τον μητροπολίτη Ρεθύμνης Ιωαννίκιο, προεπαναστατικά δάσκαλο του ελληνικού σχολείου της πόλης. Εμπλουτίστηκε ακόμα περισσότερο το 1843, όταν μετά τον θάνατό του κατέλειπε και άλλα βιβλία. Όπως σημειώνει ο Βοηθός περιηγητής Franz Sieber ήδη το 1817 «...είχε μια βιβλιοθήκη από μερικές εκατοντάδες των πιο εκλεκτών έργων». Μπορούμε, νομίζω, να φανταστούμε τι σημαίνει για το προεπαναστατικό Ρέθυμνο, με τους 3.000 κατοίκους και τις λιγότερες από 60 χριστιανικές οικογένειες, μια βιβλιοθήκη εκατοντάδων τόμων.

Ας δούμε μερικά από τα βιβλία αυτά. Το πολυτιμότερο όλων (και πολυτιμότερο με μεγάλη διαφορά ολόκληρης της σημερινής Δημόσιας Βιβλιοθήκης) ήταν ο «Αριστοφάνους Κωμωδία Εννεά. Πλούτος - Νεφέλαι - Βάτραχοι - Ιππείς - Αχαρνής - Σφήκες - Όρνιθες - Ειρήνη - Εκκλησιαζούσαι. Venetiis Arud Aldum, M.IID» (φωτογραφία). Ήταν δηλαδή ένα βιβλίο που τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Αλδου Μανουΐτου στη Βενετία το 1498, 43 μόλις χρόνια μετά την εκτύπωση του πρώτου βιβλίου στην ανθρώπινη ιστορία, της Βίβλου του Γουτεμβέργιου. Το βιβλίο αυτό, με σχόλια του Ρεθεμνιώτη Μάρκου Μουσούρου, αποτελεί την πρώτη έκδοση των κωμωδιών του Αριστοφάνη και φέρει μια πολύτιμη χειρόγραφη σημείωση, όπως αποκάλυψε σε σχετικό άρθρο του ο Γιάννης Παπιμούτογλου. Κατατάσσεται στην κατηγορία των **αρχετύπων**, των βιβλίων δηλαδή που τυπώθηκαν προ του 1500 και παρουσιάστηκαν πρόσφατα, μαζί με το «Μέγα Ετυμολογικό» της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης, σε σχετικό συνέδριο από τον Κώστα Μ. Παπαδάκη.

Ας επανέλθουμε όμως στον Ιωαννίκιο και στη βιβλιοθήκη του, η οποία στις εκατοντάδες των τόμων της περιείχε επίσης τα βιβλία:

- «Εξηγήσεις παλαιά και λίαν ωφέλιμοι» Οικουμενίου και Αρέθα», Βερόνα 1532.
- «Βιβλίον καλούμενον Έλεγχος κατά αθέων και δυσσεβών», Βενετία 1792.
- «Εισαγωγή στη Λογική», Βιέννη 1792.
- «Κυριακοδρόμιον», Μόσχα 1796.
- «Στοιχεία Μαθηματικών», τρίτομο, Μόσχα 1799.
- «Βίβλος ψυχοφελεστάτη», Βενετία 1816.
- «Κήπος Χαρίτων», Βενετία 1819.
- «Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσης Βαρβολομαίου Κουτλουμουσιού», Βενετία 1834.
- «Σύστημα αγγλικών δια τα σχολεία», Μάλτα 1827 (φωτογραφία).
- «Σύνοψις Φυσικής Κωνσταντίνου Κούμα, Βιέννη 1812.

Ευχαριστώ πληροφορημένα ότι εν Σπήλι έδρα της 'Επταρχίας 'Αγίου Βασιλείου ιδρύθη υπό των εκεί κ. κ. υπαλλήλων και διδασκάλων ως και άλλων 'Επαρχιωτών άναγνωστήριον υπό την έπιμελείαν ε άναγνωστήριον 'Αγίου Βασιλείου ή Πρόδος; α διά δε των ύλικών συνδρομών των ιδρυτών και της χήλικής συνδρομής; κυρίων τινων εν 'Αθήναις διαμερόντων και εκ της άνωτέρως 'Επταρχίας καταγεμόνων θά ε'οικείωνται τακτικώς εν τω άναγνωστηρίω α έν Κρήτη, ένδιόθενται εφημερίδες; ή Τετρασταία α' 'Ημείρα α Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως και πολλά των έν 'Αθήναις εκδιδόμενων περιοδικών και εφημερίδων. Συγχαίροντες όθεν ποτε λάθουσι την άπόραση ταύτην της ίδρύσεως του περί ού ό λόγος; 'Αναγνωστηρίου ελόγησεθ όπως και άλλοι μιμηθώσιν αυτούς εις ταυτάς άξιοπαύνας και ωφέλιμους πράξεις.

Ακολούθησαν μερικές ακόμα βιβλιοθήκες (**Φιλεκαπαιδευτικού Συλλόγου, Διδασκαλικού Συλλόγου**). Παράλληλα είχε εμφανιστεί το πανελλήνιο **κίνημα των Αναγνωστηρίων**, από τα οποία πιο γνωστά στο Ρέθυμνο ήταν εκείνα των **Μελάμπων** και του **Σπηλίου**. Πριν όμως απ' όλες αυτές τις βιβλιοθήκες, σε πολύ πρώιμη εποχή, στα τέλη του 17^{ου} αιώνα είχε λειτουργήσει στην πόλη μια πρόδρομη, εκείνη του τεμένου Γαζή Χουσεΐν πασά. Στο ανώφλι του διπλανού στο τζαμί παρεκκλησίου επί Βενετοκρατίας των αδελφών Μοάτσου είχε τοποθετηθεί η επιγραφή «Βιβλιοθήκη» (**Κιτάπ χανέ**), που δείχνει με επίσημο τρόπο ότι ήταν σημαντική, αφού μάλιστα στο ίδρυμα λειτουργούσε ιεροσπουδαστήριο. Αυτά κι άλλα πολλά, μέχρι τις μέρες μας, θα δούμε και θ' αναφέρουμε στην ξενάγηση. Δεν θα παραλείψουμε να μιλήσουμε για το μακροβιότερο βιβλιοπωλείο και βιβλιοδετείο (των Χατζηδάκηδων), για τα μακροβιότερα τυπογραφεία (Καλαϊτζάκηδων και Μαραγκουδάκη-Κουτσουράκη-Καραγιαννάκη), καθώς και για σημερινούς πολύγραφους συγγραφείς και για όχι ευκαταφρόνητους εκδοτικούς οίκους του Ρεθύμνου.

Ο περίπατος στην ιστορία του ρεθεμνιώτικου βιβλίου θα πραγματοποιηθεί την **Τετάρτη 24 Απριλίου, μεταξύ των ωρών 6.00-8.00 μ.μ.**, με αφετηρία την Πλατεία του Άγνωστου Στρατιώτη. Θα καταλήξει στο πάντα φιλόξενο ξενοδοχείο «Μαίαιον» (Πλατεία Ν. Πλαστήρα 10), στη συνεδριακή αίθουσα του οποίου 8.00-9.00 μ.μ. θα πραγματοποιηθεί **διάλεξη-προβολή** (φωτογραφία από προβολή ξενάγησης στον ίδιο χώρο το έτος 2022). Με τη βοήθεια προβολής διαφανειών, οι συμμετέχοντες θα δουν και θα συζητήσουν όλα τα παραπάνω αλλά και πολλούς ακόμα χώρους και πρόσωπα σχετικά με το βιβλίο, που δεν θα έχουν τη δυνατότητα να συναντήσουν στην περιήγηση. Θα έχουν επίσης την ευκαιρία να δουν τα πρώτα βιβλία που τυπώθηκαν στο Ρέθυμνο καθώς και τα σημαντικότερα βιβλία όλων των εποχών που έχουν αναφορές σ' αυτό. Όσοι πιστοί, προσέλθετε, στον περίπατο είτε στην προβολή-συζήτηση ή και στα δύο, και δεν θα χάσετε!

Ζιόρθωσις ημαρτημένων 1

Έχω γράψει πολλές φορές για το σπίτι στο οποίο γεννήθηκε ο Παντελής Πρεβελάκης, στην οδό Αγίας Βαρβάρας, και όχι στην Λεωφόρο Κουντουριώτη, όπως είχα αναφέρει εκ παραδρομής παλιότερα και συνεχίζεται έκτοτε να επαναλαμβάνεται, ακόμα και στο πρόσφατο Κινητή Θησαυρού. Η οικογένειά του δεν είχε δικό της σπίτι και νοίκιαζε. Την εποχή που γεννήθηκε ο μελλοντικός συγγραφέας ζούσαν στο σπίτι της οδού Αγίας Βαρβάρας (φωτογραφία) με τον εκπληκτικό κήπο, που διατηρείται μέχρι σήμερα. Αργότερα μετακόμισαν στο σπίτι του ορόφου επί της Λεωφόρου Κουντουριώτη.

Ζιόρθωσις ημαρτημένων 2

Ένα άλλο λάθος είναι η απόδοση της ρεθεμνιώτικης υπηκοότητας στη διπλανή φωτογραφία. Μάλιστα όσοι την έχουν αναδημοσιεύσει ισχυρίζονται ότι απεικονίζει την πλατεία του Άγνωστου Στρατιώτη βομβαρδισμένη το 1941 και ως τεκμήριο παρουσιάζουν την επιχείρηση Καλαϊτζάκη, η οποία όντως έδρευε στην πλατεία εκείνη την περίοδο. Στη φωτογραφία είχε προστεθεί από τους δημοπράτες της στη Γερμανία η λέξη «Rethymnon», γεγονός που έκανε ακόμα πιο εύλογη την απόδοσή της στην πόλη μας. Στην πραγματικότητα πρόκειται για επιχείρηση οικογένειας με το ίδιο όνομα στα Χανιά, στην Πλατεία 1866 (τότε Νέων Καταστημάτων).

Ζιόρθωσις ημαρτημένων 3

Ένα άλλο λάθος, δικό μου αυτή τη φορά, που διορθώνω σήμερα και δεν πρέπει να επαναληφθεί ήταν η φωτογραφία που παρέθεσα για τον «Βάρδο του Ρεθύμνου», όπως προσωίως αποκλήθηκε ο Γιώργος Καλομενόπουλος. Στις «Αναδιφρήσεις» με τον αριθμό 308 και με τον τίτλο «Ευγνωμοσύνης και αναγνωρίσεως ένεκεν» αντί του παρατηθέντος σήμερα στίχου του, έβαλα τη φωτογραφία του ευπατρίδη Κώστα Μαμαλάκη. Δεν θα το αντιλαμβάνομαι, όπως δεν το αντιλήφθηκαν - φαντάζομαι - και οι αναγνώστες, αν η καλή δημοσιογράφος Εύα Λαδιά δεν το εντόπιζε και δε έσπευδε να μου το γνωστοποιήσει. Σημειωτέον ότι η ίδια δεν είναι γεννημένη Ρεθεμνιώτισσα, έχει γίνει όμως παραπάνω από τέτοια, ξεπρινώντας πάμπολλους βέρους Ρεθεμνιώτες σε γνώσεις και προσφορά. Είναι καλά, ώστε κι εμείς με τη σειρά μας να συνεχίζουμε να μεταλαμβάνουμε της δικής της γνώσης για τον τόπο.